

MARZENA KACPRZAK

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

MARTA PASZKOWSKA

WPŁYW GLOBALNEJ PANDEMII COVID-19 NA ZAINTERESOWANIE OFERTĄ GOSPODARSTW AGROTURYSTYCZNYCH W POLSCE

**IMPACT OF THE GLOBAL COVID-19 PANDEMIC ON THE INTEREST
IN THE OFFER OF AGRITOURISM FARMS IN POLAND**

Wstęp

W Polsce i innych krajach Unii Europejskiej doświadczamy szczególnego ożywienia w sferze działań mających na celu uatrakcyjnienie turystyczne obszarów wiejskich¹. Wśród czynników na to wpływających szczególnego znaczenia nabierają usługi świadczone przez rolników, które są skierowane do potencjalnych klientów z obszaru miejskiego, edukacja w gospodarstwach najmłodszej części społeczeństwa; dostęp do nowych technologii czy też specjalizacje rekreacyjne².

Celem niniejszego opracowania jest zbadanie perspektyw potencjalnego wzrostu atrakcyjności ofert gospodarstw agroturystycznych w warunkach wprowadzonych w marcu i kwietniu 2020 roku przez władze państwowe – niektórych ograniczeń w funkcjonowaniu ludności spowodowanych pandemią choroby COVID-19 wywoływanej przez koronawirusa SARS-CoV-2. Artykuł przygotowano na podstawie analizy szeroko dostępnych w mediach informacji na temat makroekonomicznych aspektów kondycji gospodarki narodowej w warunkach dotyczącego ją kryzysu. Także pod względem modyfikacji zachowań i zwyczajów społecznych oraz preferencji ludności dotyczących organizowania wypoczynku, jak również prezentowanej obecnie oferty turystyki krajowej.

Autorki przedstawiają także badania pilotażowe przeprowadzone w dniach 4–15 czerwca 2020 roku na losowej grupie osób metodą wywiadu bezpośredniego.

¹ L. Malec-Kornajew, J. Kania, *Sztuka na wsi. Alternatywne możliwości dla turystyki wiejskiej*, [w:] *Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich*, red. W. Kamińska, PAN KPZK, t. 163, Warszawa 2015, s. 83.

² V. O. Smoleńska, *Specjalizacje rekreacyjne w ofercie agroturystycznej Wielkopolski*, [w:] *Innowacyjność w turystyce wiejskiej...*, op. cit., s. 317–328.

Kierunki i czynniki rozwoju działalności agroturystycznej

Kluczowym czynnikiem rozwoju działalności agroturystycznej jest możliwość wypoczynku w rodzinnej atmosferze, w naturalnym środowisku, ciszy i spokoju; pozwalającego na indywidualne spędzenie wolnego czasu. Najistotniejszym powodem korzystania z tej formy relaksu jest chęć podziwiania pięknego krajobrazu przyrody, bliskości z naturą, korzystania z dużych przestrzeni, wspólnego wypoczynku z najbliższymi.

Rosnący poziom zamożności społeczeństwa, zwiększenie jego mobilności oraz zauważalne znużenie globalną mechanizacją i przemożną urbanizacją życia codziennego idą w parze z rosnącą świadomością ekologiczną ludności i przypisywaniem dużego znaczenia dobroczynnemu wpływowi środowiska wsi na zdrowie człowieka. W Polsce występują szczególnie dogodne warunki dla rozwoju tej gałęzi branży turystycznej – korzystny klimat na przeważającym obszarze państwa, zróżnicowanie krajobrazowe, możliwość dopasowania oferty do szerokich warstw społeczeństwa niezależnie od poziomu osiągniętych dochodów, występowanie rejonów charakteryzujących się niskim poziomem uprzemysłowienia, dużym bezrobociem i chęcią uczynienia z agroturystyki wiodącego źródła utrzymania rodziny. Gwałtowny proces transformacji rynkowej skutkujący m.in. upadkiem państwowej gospodarki rolnej w połączeniu z wykluczeniem społecznym całych lokalnych społeczności – poprzez brak inwestowania w rozwój rynku pracy, zniesienie wielu osłon socjalnych oraz postępujące ograniczenia komunikacji z ośrodkami miejskimi – postawił wiele osób na terenach wiejskich przed wizją niedostatku³. Posiadając więc wolne zasoby mieszkaniowe i starając się zdyskontować walory atrakcyjnego położenia swoich posesji, wielu gospodarzy zdecydowało się na rozpoczęcie organizowania wypoczynku we własnych gospodarstwach, co okazało się trafnym pomysłem.

Bodźcem do rozwoju agroturystyki jest też coraz lepsza współpraca z wyspecjalizowanymi instytucjami działającymi na rynku krajowym i międzynarodowym. Są to instytucje: ośrodki doradztwa rolniczego, Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, stowarzyszenia agroturystyczne czy też Europejskie Centrum Rolnictwa Ekologicznego i Turystyki w Polsce (ECEAT Polska), a także powszechna dostępność kredytów, które mogą być przeznaczone na podniesienie standardu usług agroturystycznych. Postulowanym rozwiązaniem byłoby wszakże wprowadzenie powszechnego systemu rezerwacji i dystrybucji oferty agroturystycznej, do której obecnie kwaterobiorcy mają dostęp poprzez wiele konkurencyjnych portali internetowych, nie zawsze na bieżąco aktualizowanych.

Uznać należy, iż rynek usług agroturystycznych ma w naszym kraju duże możliwości rozwoju i mógłby chociażby częściowo zrekompensować postępujący spadek znaczenia rolnictwa poprzez utrzymujący się wysoki poziom podaży oferty oraz stosunkowo niską cenę usługi, ograniczającej rozmiar i znaczenie zysku⁴.

³ PGR-y: echo likwidacji, <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-pgr-y-echo-likwidacji,nld,3632577> [10.07.2020].

⁴ J. Sikora, *Agroturystyka. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*, C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 84.

Oferta gospodarstw agroturystycznych i jej odbiór przez kwaterobiorcę

Rynek usług agroturystycznych zarówno w Polsce, jak i krajach UE oferuje szerokie spektrum spędzenia wypoczynku. Może on przybrać formę pasywnego urlopu, ukierunkowanego na korzystanie przede wszystkim z samej obecności w gospodarstwie, docenianiu ciszy i spokoju otoczenia oraz podziwianiu okolicznych uroków przyrody. Taki rodzaj relaksu da się jednakże wzbogacić – w zależności od preferencji turysty – o wiele aktywności pozwalających na połączenie spokojnego odpoczynku z poznawaniem tych miejscowych zachowań lub zwyczajów, których nie spotyka się na co dzień w mieście.

Wypoczynek może przybrać też postać specjalistycznych wycieczek przyrodniczych lub krajoznawczych, jak również obejmować turystykę pieszą, rowerową, wakacje w siodle, myślistwo, wędkarstwo, warsztaty malarskie, rzeźbiarskie, jogi itp. W miarę chęci i możliwości turyści mogą współuczestniczyć w wypełnianiu codziennych obowiązków gospodarzy, a równocześnie odpoczywać, poprawiać kondycję fizyczną i psychiczną. Do typowych usług oferowanych przez gospodarstwa agroturystyczne można zatem zaliczyć m.in.: noclegi z wyżywieniem lub bez, nieograniczone możliwości korzystania z ogrodu lub sadu, zbieranie owoców, ziół i plonów lasu, uczestnictwo w pracach polowych i gospodarskich, usługi lokalnych przewodników, naukę rzemiosła ludowego, obserwację przyrody, kontakt ze zwierzętami gospodarskimi, wytwórstwo lokalnych smakołyków⁵.

Wysoki poziom ogólnie świadczonych usług turystycznych determinuje także konieczność odpowiedniego dostosowania oferty gospodarstw agroturystycznych. W przeważającej mierze obiekty te proponują wysoki standard wypoczynku w nowych, czystych i wyposażonych w niezbędne sprzęty pomieszczeniach, z dostępem na miejscu do wszystkich mediów. Można to z łatwością zweryfikować w powszechnie dostępnych informacjach zamieszczonych na stronach internetowych danych podmiotów. Oczywiście jest już zapewnianie podstawowych standardów higieny oraz wysokiego poziomu bezpieczeństwa osób i mienia. Istotne jest również to, by goście czuli się jak u siebie w domu, nie tylko odpoczywając w samym gospodarstwie agroturystycznym, ale również w otoczeniu lokalnej społeczności.

Coraz częściej spędzanie urlopu w powyższy sposób nie musi oznaczać konieczności rozłąki na ten czas z domowym zwierzęciem. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom turystów, wiele gospodarstw agroturystycznych zaprasza gości wraz z ich psami lub kotami, dla których pobyt w nowym środowisku także stanowi atrakcję. Mając przy sobie swojego pupila, odpoczywający nie musi się martwić o jego bezpieczeństwo, co korzystnie wpływa na sferę psychiczną i możliwość pełnego relaksu, zwłaszcza poprzez długie spacerunki po nieznannej okolicy, obfitującej w różnorodne atrakcje fauny i flory.

Urozmaiceniem aktywnego wypoczynku jest również coraz częściej uczestnictwo w wyrobieniu tradycyjnych produktów wiejskich⁶. Nauka robienia sera, warzenia piwa lub

⁵ D. Knecht, *Agroturystyka w agrobiznesie*, C. H. Beck, Warszawa 2009, s. 91.

⁶ V. Departament Rolnictwa i Modernizacji terenów wiejskich Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, *Produkty Tradycyjne i Regionalne Szansą na Rozwój Twojej Gminy*; M. Grębowiec, *Produkty regionalne*

wędzenia wędlin czy ryb spotyka się z dużym zainteresowaniem turystów, zwłaszcza w dobie zwiększającej się popularności żywności ekologicznej. Część odwiedzających przypomina sobie z nostalgią czasy dzieciństwa, a młodszy goście mają niepowtarzalną okazję do spróbowania wyrobów o smaku innym niż te dostępne powszechnie w sklepach. Wielu rolnikom agroturystyka pozwala na sprzedaż wytwarzanych przez siebie produktów niszowych (np. alkoholowych, żywnościowych, rękodzielniczych, tekstylnych itp.), które nie są przedmiotem zainteresowania supermarketów lub wielkich przedsiębiorstw⁷, a nawet prowadzenie regionalnych punktów żywienia.

Nie sposób pominąć też ekonomicznego aspektu wypoczynku agroturystycznego. Dotychczasowa przystępna cena stanowiła zachętę dla licznych turystów – na skorzystanie z oferty mogli sobie pozwolić nawet ci mniej zamożni odwiedzający. Głęboki kryzys całej branży powodujący drastyczny spadek spodziewanych dochodów m.in. gospodarstw agroturystycznych może wywołać uzasadnioną obawę o podwyżkę cen tegorocznego wypoczynku, która przynajmniej częściowo będzie rekompensować poniesione przez gospodarstwa straty powstałe wskutek „zamrożenia” początkowego okresu sezonu turystycznego w 2020 roku. Istotne jest jednak, by ten kluczowy element oferty, czyli stosunkowo niski koszt odpoczynku, nie został wyeliminowany poprzez, zrozumiałe w warunkach pandemii, ale niekorzystne dla odwiedzających, dążenie do zbyt szybkiego przywrócenia pełnej ekonomicznej opłacalności prowadzonej działalności agroturystycznej⁸.

Fot. 1. Gospodarstwo agroturystyczne Gajki

Źródło: <http://www.gajki.prv.pl/> [11.07.2020].

i tradycyjne jako element budowania konkurencyjnej oferty produktów żywnościowych w Polsce i innych krajach Europy, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2017, t. 17 (32), z. 2, s. 65–80; N. Furtek, J. Krupa, J. Czachara, *Lokalne i tradycyjne produkty żywnościowe szansą zwiększenia atrakcyjności terenów wiejskich*, [w:] *Ochrona środowiska, krajobraz przyrodniczy i kulturowy Pogórza Dynowskiego a rozwój turystyki. Environmental protection, natural and cultural landscape of the Dynowskie Foothills and tourism development*, red. J. Krupa, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Dynów 2013.

⁷ M. Sznajder, L. Przezbórska, *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 43.

⁸ M. Paszkowska, *Potencjalny wzrost atrakcyjności oferty gospodarstw agroturystycznych w warunkach ograniczeń funkcjonowania ludności, wprowadzonych przez władze państwowe w związku z globalną pandemią koronawirusa COVID-19*, praca dyplomowa napisana pod kierunkiem dr inż. M. Kacprzak, Warszawa 2020.

Czynnikami wpływającymi na atrakcyjność gospodarstw agroturystycznych z pewnością są przede wszystkim: lokalizacja i bliskość atrakcji, dopasowanie oferty do potrzeb i oczekiwań klientów, kreatywność oraz opłacalność finansowa. Niemniej spoiwem powyższych powinno być przyznanie priorytetu osobie turysty, zapewniając mu jak najlepszą jakość usług⁹.

Decyzje organów państwowych w zakresie pandemii COVID-19

W Polsce sytuacja związana z COVID-19 zaczęła być właściwie monitorowana przez odpowiednie władze dopiero po ogłoszeniu stanu pandemii przez Światową Organizację Zdrowia (WHO). Główny Inspektor Sanitarny w lutym 2020 roku wydał jedynie rekomendację wstrzymania się z podróżowaniem do krajów, w których wówczas występowała duża liczba przypadków zakażenia koronawirusem (przede wszystkim do Chin oraz pozostałych krajów Dalekiego Wschodu). W dniu 23 lutego 2020 roku zalecił powstrzymanie się przed wyjazdami do Włoch, jednak był to ostatni dzień ferii zimowych w Polsce i wiele osób wracało właśnie z urlopu spędzonego w tamtejszych górach. Turyści nie byli sprawdzani pod względem obecności wirusa SARS-CoV-2 ani na lotniskach, ani na granicach. W dniu 4 marca 2020 roku w Zielonej Górze odnotowano pierwszy potwierdzony przypadek COVID-19 w Polsce, a po posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa Narodowego w dniu 10 marca 2020 roku premier Mateusz Morawiecki ogłosił począwszy od dnia następnego zamknięcie szkół i uczelni na dwa tygodnie. W dniu 13 marca 2020 roku rząd wprowadził na terenie Polski stan zagrożenia epidemiologicznego (20 marca 2020 roku przekształcony w stan epidemii)¹⁰, zamykając granice państwa i ograniczając znacząco działalność galerii handlowych, restauracji i miejsc rozrywki. Dla osób przebywających za granicą zorganizowano akcję „Lot do domu” pozwalającą na szybki powrót do kraju samolotem. Jednak po przyjeździe do Polski wszystkie te osoby obowiązkowo musiały się poddać 14-dniowej kwarantannie pod groźbą wysokich kar finansowych za jej nieprzestrzeżenie.

Na mocy stosownych aktów prawnych – przede wszystkim Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. 2020 poz. 491) oraz Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 roku zmieniającego rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. 2020 poz. 522) – wprowadzono czasowy zakaz swobodnego przemieszczania się poza celami bytowymi, zdrowotnymi i zawodowymi, jak również związanymi z wolontariatem przy zwalczaniu skutków pandemii wywołanej koronawirusem. Zakazano także wszelkich zgromadzeń, zebrań, imprez czy spotkań, nakazano zamknięcie m.in. bibliotek, restauracji, miejsc wypoczynku i rozrywki.

⁹ K. Gralak, M. Kacprzak, *Agroturystyka w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – stan, problemy i perspektywy*, „Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja” 2018, z. 22 (2), s. 193.

¹⁰ *Wprowadzamy stan epidemii w Polsce*, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/wprowadzamy-stan-epidemii-w-polsce> [10.07.2020].

Zabroniona została także działalność związana z prowadzeniem obiektów noclegowych turystycznych i miejsc krótkotrwałego zakwaterowania, takich jak ośrodki kolonijne i pozostałe obiekty wypoczynku wakacyjnego (ośrodki wczasowe i szkoleniowo-wypoczynkowe), kwatery dla gości, domki lub chaty (bez obsługi), gospodarstwa wiejskie (agroturystyczne) oraz schroniska młodzieżowe i górskie. Czynne pozostały jedynie hotele i jednostki o podobnym charakterze, jednak frekwencja w nich była znikoma. Zanotowano znaczny spadek poziomu wykorzystania turystycznych obiektów noclegowych na terenie kraju – według danych Głównego Urzędu Statystycznego aż o 17,3% w porównaniu z I kwartałem 2019 roku, zaś odsetek turystów korzystających z kwater agroturystycznych wyniósł jedynie 80,7% ogólnej liczby osób odwiedzających gospodarstwa tego typu w 2019 roku¹¹.

W następnych krokach wprowadzania obostrzeń ustanowiono nakaz bezwzględnego zasłaniania ust i nosa w przestrzeni publicznej, ograniczono znacząco sposób wspólnego podróżowania, zakazano przebywania na zewnątrz niepełnoletnim oraz zamknięto parki, bulwary, skwery i lasy. Jednocześnie władze państwowe rozpoczęły prace nad nadzwyczajnymi prawnymi rozwiązaniami systemowymi, które pozwoliłyby na zminimalizowanie skutków ogłoszonych zakazów, siłą rzeczy mających wielce negatywny wpływ na funkcjonowanie gospodarki narodowej.

Uchwalane kolejno etapy tzw. tarczy obejmowały udzielanie finansowej i organizacyjnej pomocy przez państwo tym wszystkim osobom fizycznym i prawnym, które najbardziej zostały dotknięte pandemią wywołaną przez koronawirusa.

Utrzymujący się od co najmniej kilkunastu lat wzrost gospodarczy został z powodu ogłoszonych ograniczeń dosłownie z dnia na dzień wyhamowany, a według zgodnej opinii analityków finansowych Polska, podobnie jak wszystkie kraje dotknięte społecznymi i ekonomicznymi skutkami wystąpienia pandemii COVID-19, stanęła przed realną groźbą głębokiej recesji¹², spowodowanej m.in. masową likwidacją miejsc pracy, utratą całości lub poważnej części źródeł przychodu przez szerokie masy społeczeństwa oraz załamaniem się rynku towarów i usług w wielu branżach.

Wpływ wprowadzonych ograniczeń funkcjonowania ludności na dotychczasowe sposoby zaspokajania przez społeczeństwo codziennych potrzeb

Wprowadzone ograniczenia diametralnie zmodyfikowały sposób funkcjonowania społeczeństwa. Dotychczasowy i utrwalony od dziesięcioleci zwyczajowy model realizacji potrzeb bytowych oraz styl spędzania wolnego czasu musiały ulec gwałtownej zmianie. W sytuacji braku możliwości swobodnego przemieszczania się oraz natychmiastowego

¹¹ Wykorzystanie turystycznych obiektów noclegowych w I kwartale 2020 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/wykorzystanie-turystycznych-obiektow-noclegowych-w-i-kwartale-2020-roku,6,17.html> [7.07.2020].

¹² D. Słomski, *Recesja najgłębsza od czasów transformacji. To scenariusz głównego ekonomisty resortu finansów*, <https://www.money.pl/gospodarka/recesja-najglebsza-od-czasow-transformacji-to-scenariusz-glownego-ekonomisty-resortu-finansow-6503992767109249a.html> [10.07.2020].

zakazania prowadzenia swojej działalności przez całe dziedziny gospodarki poważnemu przekształceniu uległo wiele zachowań społecznych.

Prozaicznym, aczkolwiek uciążliwym problemem stało się zaopatrywanie gospodarstw domowych w żywność i inne artykuły pierwszej potrzeby wobec radykalnego zmniejszenia możliwości funkcjonowania placówek handlowych, a wręcz zamknięcia szeregu z nich. Okoliczności te stanowiły o wiele większą niedogodność dla osób starszych, które z racji swego wieku i związanego z nim nie najlepszego z reguły stanu zdrowia, szczególnie narażone były na zarażenie koronawirusem. Pozostając w swych miejscach zamieszkania, seniorzy byli zdani na sąsiedzka lub rodzinną pomoc w robieniu zakupów i załatwianiu pozostałych codziennych sprawunków, która od razu zaczęła sprawnie działać.

Konieczność odbywania przez wiele osób dwutygodniowej kwarantanny oraz zapewnienia opieki dzieciom i młodzieży pozbawionym możliwości uczęszczania do szkół spowodowały duże zmniejszenie zewnętrznej aktywności ludności. Zaprzestano praktycznie korzystania ze stacjonarnych usług branży kulturalnej (kina, teatry) i rekreacyjnej (siłownie, baseny), a także np. z salonów fryzjerskich czy kosmetycznych.

Nie tylko w związku z realizacją nakazów władz, ale przede wszystkim z obawy o swoje własne bezpieczeństwo zdrowotne zrezygnowano w praktyce podróżowania – zwłaszcza w sytuacji odwołania wszelkich pasażerskich międzynarodowych i krajowych połączeń lotniczych, jak również istotnego zmniejszenia liczby połączeń kolejowych. Ustały także w całości świadczone usługi turystycznego przewozu osób, a z regularnych połączeń komunikacyjnych korzystała zaledwie nikła część dotychczasowych klientów.

Wszystkim osobom przebywającym w obiektach turystycznych, pensjonatach, sanatoriach i innych tego typu obiektach nakazano natychmiastowe przerwanie pobytu i powrót do domów. Sama konieczność zmiany planów wypoczynku i tak wydawała się o wiele mniejszą dolegliwością w obliczu perspektywy nagłej utraty źródła przychodu przez osoby działające w szeroko pojętej branży transportowej i turystycznej.

Strukturalna pomoc państwa dla tych podmiotów, zważywszy na skalę problemu oraz w porównaniu z tożsamymi działaniami osłonowymi wielu krajów ościennych, nie stanowiła w istocie wystarczającego wsparcia w utrzymaniu opłacalności prowadzenia działalności. Mogła być traktowana jako pomoc doraźna i niepozwalająca na realne zabezpieczenie bytu w przewidywanym długim jeszcze czasie występowania pandemii.

Oczywiste jest, iż wszystkie te ograniczenia miały swoje odzwierciedlenie w pogarszającej się sytuacji makroekonomicznej naszego kraju¹³, więc konieczne stało się postępujące łagodzenie ogłoszonych obostrzeń i zakazów, w zależności od poziomu zakażeń koronawirusem i szacowanych perspektyw jego podmiotowej i terytorialnej ekspansji, rzecz jasna przy zachowaniu dotychczasowego reżimu sanitarnego. Zrozumiała obawa przed załamaniem gospodarki oraz eskalacją poważnych problemów ekonomicznych i społecznych, jak też konieczność przywrócenia normalizacji życiu codziennemu ludności

¹³ *Oto jak wygląda spustoszenie, które uczynił nam koronawirus*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makro-ekonomia/gospodarka-polski-w-marcu-2020-r-po-uderzeniu-koronawirusa/2dgfm9x> [7.07.2020].

poskutkowały decyzjami o stopniowym odwoływaniu niektórych ograniczeń i przywracaniu funkcjonowania wstrzymanych gałęzi gospodarki kraju.

Od dnia 4 maja 2020 roku rozpoczęto stopniowe „rozmrażanie” turystyki – usługi hotelarskie i noclegowe mogły być świadczone pod warunkiem zachowania rygorystycznych zasad bezpieczeństwa sanitarnego – sytuację epidemiczną na terenie Polski cały czas monitorowano i na tej podstawie miały być podejmowane kolejne decyzje. Wznowiono przede wszystkim w połowie czerwca 2020 roku międzynarodowe połączenia lotnicze do większości krajów Europy, także stanowiących główne destynacje turystyczne (tj. Hiszpania, Grecja, Turcja).

Podział preferencji konsumentów dotyczących miejsc i sposobów spędzania wycieczki przed okresem pandemii oraz obecnie

Według informacji statystycznych opracowanych przez Ministerstwo Rozwoju¹⁴ odnośnie do wycieczki w kraju, w I połowie 2019 roku – podobnie jak w roku 2018 – najczęściej wybieranymi na wakacje województwami w Polsce były: małopolskie (15%, najchętniej odwiedzane: Zakopane, Szczawnica, Kraków), mazowieckie (13,6%, najchętniej odwiedzana: Warszawa), pomorskie (10,2%, najchętniej odwiedzane: Władysławowo, Łeba, Ustka). Turystyka i wypoczynek były celem 47,7% podróży długookresowych oraz 27,6% krótkookresowych, Wśród najczęściej wybieranych form zakwaterowania znalazły się kwatery i pokoje, podobnie było w roku ubiegłym. Turyści wybierali również domki i pensjonaty, wysoko uplasowały się także apartamenty.

Co do podróży zagranicznych¹⁵, w I połowie 2019 roku mieszkańcy Polski najczęściej odwiedzali: Niemcy (1 100 000), Wielką Brytanię (600 000), Włochy (500 000), Czechy (400 000), Hiszpanię (300 000) oraz Austrię (200 000), głównym celem zagranicznych wyjazdów była turystyka i wypoczynek (52,6%), natomiast co trzeci wyjazd odbył się w celu odwiedzin krewnych i znajomych. Podróże służbowe stanowiły 10,9% wszystkich wyjazdów za granicę. Podczas pobytu Polacy najczęściej korzystali z hoteli i moteli.

Pandemia spowodowana koronawirusem i związane z nią ograniczenia funkcjonowania oraz przemieszczania się ludności znacząco wpłynęły na planowane sposoby spędzania wycieczki. Nie bez znaczenia pozostawał obowiązujący do 31 maja 2020 roku zakaz międzynarodowego pasażerskiego transportu lotniczego, bez którego niezmiernie dotychczas popularne wśród Polaków wyjazdy na wczasy zagraniczne przestały być postrzegane jako tak samo atrakcyjne. Ponadto zapowiadane sposoby organizacji wycieczki w hotelach w obowiązującym reżimie sanitarnym, bardzo mocno rzutujące na dotychczasowy sposób spędzania pobytu, np. dotyczące swobodnego pobytu na plaży czy wydawania posiłków w zmienionej formule *all inclusive*, z pewnością zniechęciły co

¹⁴ Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii, www.gov.pl/web/rozwoj [4.07.2020].

¹⁵ Ibidem.

najmniej część turystów do wyboru tej opcji. Zainteresowanie klientów siłą rzeczy skoncentrowało się (proces ten można było dość szybko zaobserwować, monitorując doniesienia z krajowego rynku turystycznego) na spędzaniu wypoczynku w Polsce, bez konieczności odbywania wciąż ryzykownej podróży za granicę połączonej z uciążliwymi i wydłużonymi procedurami granicznymi oraz przebywania w dużych skupiskach ludzkich w hotelach, gdzie w warunkach panujących przeważnie upałów np. stałe noszenie maseczek może być niezmiernie uciążliwe.

Turyści w sytuacji pandemii w znacznie większym stopniu szukali miejsc stanowiących wytchnienie po tygodniach kwarantanny. Preferowane były lokalizacje z dogodnym dojazdem z dużych metropolii, co najmniej z osobnym węzłem sanitarnym oraz wejściem, w celu zminimalizowania kontaktu z innymi ludźmi odpoczywającymi w tym samym obiekcie. Prawdziwy boom dotyczył domków letniskowych i kwater agroturystycznych, z reguły położonych w ustronnych okolicach, w otoczeniu pól i lasów. Ważny jest też aspekt ekonomiczny; wypoczynek w kraju, „na łonie natury” wymaga poniesienia relatywnie mniejszych kosztów aniżeli w przypadku wyjazdów zagranicznych, nawet biorąc po uwagę tak popularne oferty *last minute*.

Fot. 2. Ranczo pod Liwoczem – agroturystyka w Czemnej

Źródło: <http://ranczoliwocz.pl/> [14.07.2020].

Niepewność przyszłości, w tym utrzymania dotychczasowych źródeł dochodu w warunkach „zamrożenia” i spodziewanej poważnej recesji gospodarczej, każe rozsądniej planować wyjazdy wypoczynkowe, z których wiele osób musiało w roku 2020 po prostu zrezygnować lub wybrać np. urlop na mazurskiej wsi zamiast jak zwykle na Wyspach Kanaryjskich. Dane statystyczne publikowane i na bieżąco aktualizowane przez Ministerstwo Zdrowia (dane z dnia 11 lipca 2020 roku)¹⁶ wskazywały, że w województwach szczególnie popularnych wśród amatorów agroturystyki poziom wykrytych zakażeń koronawirusem był niski (tj. w województwach: warmińsko-mazurskim: 282, podlaskim: 899, lubelskim: 774 i podkarpackim: 850) wobec kilkakrotnie większego poziomu zachorowań np. w województwie śląskim (13 748) czy w mazowieckim (5369). Względne bezpieczeństwo

¹⁶ Raport zakażeń koronawirusem (SARS-CoV-2), <https://www.gov.pl/web/koronawirus/wykaz-zarazen-koronawirusem-sars-cov-2> [11.07.2020].

sanitarne tzw. ściany wschodniej stanowiło dodatkowy atut, który miał wpływ na wybór tych terenów na wyjazdy wakacyjne.

Obszary te mają bardzo szeroką ofertę spędzenia wolnego czasu w gospodarstwach agroturystycznych, w zasadzie na każdą kieszeń. Dla niektórych osób dodatkowym atutem takiego wypoczynku jest możliwość wspierania polskiej przedsiębiorczości i zaprezentowania lokalnego patriotyzmu.

Dalsze utrzymywanie ograniczeń funkcjonowania i przemieszczania się ludności spowodują zapewne spadek popularności tradycyjnych turystycznych miejscowości i kierunków wyjazdów, wzrośnie przy tym atrakcyjność oferty agroturystyki, zacisnie położonych z dala od miast schronień i wakacji „pod chmurką”. Nie bez znaczenia jest też to, iż zauważalnie wzrosły ceny usług gastronomicznych oferowanych przez bary, restauracje itp. mieszczące się w tych miejscowościach, co nierzadko podyktowane jest chęcią właścicieli, by zrekompensować sobie straty spowodowane krótszym sezonem turystycznym. Nie należy przy tym się spodziewać, że na przestrzeni najbliższych miesięcy (a może i nawet lat) turystyka zagraniczna odzyska swoją dotychczasową pozycję rynkową.

Stopniowe ponowne uruchamianie całej branży na wstępie ograniczone zostało do kierunków, gdzie będzie można zagwarantować klientom bezpieczny wypoczynek, co jest w czasie pandemii najważniejszym czynnikiem decydującym o wyborze oferty wypoczynku¹⁷.

Szanse i wyzwania stojące przed branżą usług agroturystycznych w dobie pandemii COVID-19

Położenie gospodarstw agroturystycznych z dala od gwałtownych ośrodków miejskich i tłumów, które odbierane są obecnie jako największe zagrożenie bezpiecznego spędzenia wolnego czasu, wydaje się największym walorem tej formy wypoczynku. Oazy ciszy i spokoju wsi stają się bezpieczną alternatywą dla popularnych kurortów lub egzotycznych miejsc za granicą. Przewidywano, że w sezonie turystycznym 2020 miejsca o znacznym rozproszeniu wypoczywających, będą cieszyły się sporym zainteresowaniem. Według informacji Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” podanych 11 czerwca 2020 roku, w dniu tym już ok. 60% miejsc w gospodarstwach agroturystycznych było zajęte. Turyści planujący wypoczynek w omawianym sezonie, nie będąc świadomi sytuacji, jaką zastać mogą w krajach za granicą, oceniali, iż mniejszym ryzykiem będzie spędzenie wakacji w Polsce. Agroturystyka zachęca swoją ofertą osoby, które dotychczas nie korzystały z niej ze względu na chęć podróżowania po obcych krajach¹⁸.

Szansą na zwiększenie atrakcyjności pobytu w gospodarstwach agroturystycznych będzie też oferowanie na wyłączność przestrzeni wypoczynku, co umożliwi relaks jedynie

¹⁷ *Koronawirus w Europie. Dokąd mogą się wybrać Polacy?*, <https://podroze.onet.pl/aktualnosci/otwarcie-granic-w-dobie-koronawirusa-lista-krajow-gdzie-mozna-wyjechac/2nqmj86> [11.07.2020].

¹⁸ *Wakacje na wsi. „Dużo ludzi pyta o samodzielne domki”*, <https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/wakacje-2020-gospodarstwa-agroturystyczne-na-wsi-popularne-wsrod-polakow-4607956> [10.07.2020].

w gronie rodziny lub znajomych. Utrzymujący się co najmniej od marca 2020 roku spadkowy trend korzystania z wakacji zagranicznych lub w krajowych hotelach lub pensjonatach może stanowić dla branży agroturystycznej niepowtarzalną w istocie sposobność „zagospodarowania” preferencji turystów poprzez akcentowanie bezpieczeństwa oferowanego wypoczynku oraz spędzenia go bez obawy o zdrowie najbliższych. Nacisk położyć należy także na taki sposób przedstawienia oferty, który będzie ją określał jako swoistą odskocznię od uciążliwych dotychczasowych warunków kwarantanny w dużych miastach oraz ucieczki od ich zgiełku i tłumu.

Prawdziwym jednak wyzwaniem dla przedsiębiorców całej branży będzie pozyskanie, a następnie utrzymanie społecznego zaufania do świadczonych przez siebie usług w warunkach stopniowego odbudowywania funkcjonowania ogólnokrajowej branży turystycznej, co nie będzie możliwe bez dokładnego przestrzegania rygoru sanitarnego. Wobec braku realnej wiedzy o przewidywalnym czasie zakończenia pandemii COVID-19 oraz związanych z jej trwaniem ograniczeń funkcjonowania społeczeństwa, długofalowe strategie marketingowe winny zakładać wystrzeganie się jakichkolwiek zbytnich odstępstw od wspomnianego reżimu, czemu służyć musi odpowiednie przeszkolenie właścicieli gospodarstw agroturystycznych, jak również przygotowanie warunków technicznych organizowanego wypoczynku. Powyższe zachowania wspiera m.in. akcja Polskiej Organizacji Turystycznej, do której może się zgłosić właściciel każdego obiektu noclegowego działającego legalnie. Po zaakceptowaniu regulaminu i zadeklarowaniu spełnienia warunków będzie mógł przystąpić do programu „Obiekt Bezpieczny Higienicznie”.

Wyniki badań

Aby dobrze zobrazować poruszony problem, przeprowadzono badanie pilotażowe z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety. Zawierał on osiem pytań, które dotyczyły preferencji respondentów na temat sposobu spędzania wypoczynku w warunkach panującej pandemii COVID-19 i wprowadzonych w związku z tym ograniczeń funkcjonowania branży turystycznej. Ankietowanych poinformowano o celu badania, zachowano przy tym wszelkie aspekty bezpieczeństwa sanitarnego.

Na pytania zawarte w ankiecie odpowiedziały wszystkie zapytane osoby. W badaniu uczestniczyło więcej kobiet (61,90%) niż mężczyzn (38,10%). Większość respondentów korzysta z wypoczynku kilka razy w roku (42,85%), raczej z wyjazdów organizowanych indywidualnie (52,38%), przy czym kieruje się rekomendacjami znajomych, rodziny, a także szuka opinii w Internecie (66,66%), bierze pod uwagę atrakcyjność oferty (57,14%) oraz jej cenę (52,38%). Zdecydowana część zapytanych swój wypoczynek w roku 2020 planowała w kraju (80,95%), w ramach wyjazdu indywidualnego (61,90%) lub też pobytu w kwaterach prywatnych lub gospodarstwach agroturystycznych (71,42%). Co zrozumiałe, niemal wszyscy ankietowani swoje preferencje miejsc i sposobu wypoczynku wiązali z panującą pandemią (90,47%), biorąc pod uwagę względy powszechnego i osobistego bezpieczeństwa oraz obawę przed przebywaniem wśród innych i postronnych osób.

Także i tym należy tłumaczyć wolę większości, by zorganizować wypoczynek w kraju, zwłaszcza iż jest on wciąż tańszy aniżeli ten zagraniczny. Niewielu badanych chciało w ogóle rezygnować z planowanego urlopu (14,28%), raczej pragnęło zmiany jego formy (76,19%). Bardzo duże znaczenie przywiązywano rzecz jasna do konieczności zapewnienia bezpieczeństwa sanitarnego turystów (90,47%) oraz przestrzegania warunków izolacji społecznej na terenie obiektu (85,71%).

Nie stanowi to większego problemu dla gospodarzy, przy obecnie powszechnie dostępnych środkach ochrony osobistej (maseczki, rękawiczki jednorazowe, płyny dezynfekcyjne). Poluzowanie w okresie wakacyjnym obowiązującego reżimu sanitarnego – wbrew zamierzeniom władz, tym bardziej skłania ankietowanych do wyboru odosobnionych form wypoczynku. Niektórzy respondenci jako najważniejszą podstawę swoich odpowiedzi wskazywały szokującą dla nich niefrasobliwość znaczącej części naszego społeczeństwa, która dosłownie z dnia na dzień po przywróceniu możliwości w miarę swobodnego podróżowania i korzystania z wyjazdów rekreacyjnych niemal zapomniała o elementarnych zasadach bezpieczeństwa w trakcie przebywania w większym gronie osób. Prezentowane szeroko w mediach obrazy m.in. plaż, szlaków turystycznych lub promenad popularnych kurortów położonych w górach lub nad morzem nierzadko przedstawiały wręcz tłumy wczasowiczów, którzy nie zachowywali koniecznego dystansu społecznego i nie korzystali z maseczek w sytuacjach bliskiego kontaktu. Takie warunki wypoczynku rodzić mogą zrozumiałe obiekcje tych osób, które rozsądnie oceniają sytuację i nie chcą być narażone na zwiększoną możliwość zarażenia koronawirusem w dużych skupiskach ludzkich.

Wybór agroturystyki jako pożądanego w czasie pandemii miejsca wypoczynku okazał się domeną większej liczby kobiet (72%) aniżeli mężczyzn (50%). Nie ma tu znaczenia wykształcenie ankietowanych, gdyż podobnych odpowiedzi udzielali oni niezależnie od tego. Chęć spędzenia urlopu na łonie natury wyraziło – co nie jest chyba zaskoczeniem – w przeważającej mierze grono mieszkańców średnich i większych miast (84%).

Fot. 3. Kaszuby – wieś Kluki

Źródło: <https://pomorskie.naszemiasto.pl/kluki-niezwykle-miejsce-ukryte-przed-swiatem/ga/c8-3792434/zd/21037016> [14.07.2020].

Wielu ankietowanych rezygnację z np. wyjazdów zagranicznych na rzecz odpoczynku w kraju argumentowało również niepewną sytuacją ekonomiczną swoich rodzin i potrzebą zabezpieczenia w pierwszej kolejności podstawowych potrzeb bytowych. Przystępna oferta cenowa gospodarstw agroturystycznych stanowi dla nich dodatkową zachętę do wyboru odpoczynku tamże.

Podsumowanie

Przedstawione rozważania podkreślają rolę gospodarstw agroturystycznym na rynku turystycznym oraz ich funkcjonowanie w okresie pandemii. Analiza wyników ankiety prowadzi do wniosku, iż w obliczu występowania na całym świecie choroby COVID-19 znaczny odsetek respondentów zmienił swoje dotychczasowe preferencje wypoczynkowe, zdecydowanie wiążąc je z urlopem w kraju, najlepiej w lokalizacjach oddalonych od skupisk ludzkich i zapewniających odwiedzającym maksimum bezpieczeństwa. Warunki te spełniają zwłaszcza gospodarstwa agroturystyczne, które mogą zaoferować spędzenie wolnego czasu w kameralnym gronie, nierzadko nawet bez obecności gospodarzy, bez bliskiego sąsiedztwa innych osób, w poczuciu obcowania z przyrodą i z dala od gwarnych ośrodków miejskich.

Poczynione obserwacje doniesień medialnych informujących na bieżąco o sytuacji na rynku usług turystycznych potwierdziły, iż w czasie pandemii turyści cenią sobie przede wszystkim wypoczynek na terenach niezurbanizowanych. Powyższe stwarza niepowtarzalną szansę na intensyfikację rozwoju całej branży agroturystycznej.

Przy odpowiednim podniesieniu standardu i atrakcyjności świadczonych usług – również przy efektywnej polityce marketingowej i reklamowej – może nawet przez dłuższy czas stać się doskonałą alternatywą dla tak bardzo popularnego wśród Polaków spędzania wakacji za granicą lub w popularnych kurortach naszego kraju.

Bibliografia

- Departament Rolnictwa i Modernizacji terenów wiejskich Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, *Produkty Tradycyjne i Regionalne Szansą na Rozwój Twojej Gminy*.
- Furtek N., Krupa J., Czachara J., *Lokalne i tradycyjne produkty żywnościowe szansą zwiększenia atrakcyjności terenów wiejskich*, [w:] *Ochrona środowiska, krajobraz przyrodniczy i kulturowy Pogórza Dynowskiego a rozwój turystyki. Environmental protection, natural and cultural landscape of the Dynowskie Foothills and tourism development*, red. J. Krupa, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Dynów 2013.
- Grębowiec M., *Produkty regionalne i tradycyjne jako element budowania konkurencyjnej ofert produktów żywnościowych w Polsce i innych krajach Europy*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego” 2017, t. 17 (32), z. 2.
- Gralak K., Kacprzak M., *Agroturystyka w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce – stan, problemy i perspektywy*, „Zeszyty Naukowe. Turystyka i Rekreacja” 2018, z. 22 (2).
- Knecht D., *Agroturystyka w agrobiznesie*, C. H. Beck, Warszawa 2009.

- Malec-Kornajew L., Kania J., *Sztuka na wsi. Alternatywne możliwości dla turystyki wiejskiej*, [w:] *Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich. Innovation of Rural Tourism and New Opportunities of Employment on Rural Areas*, red. W. Kamińska, PAN KPZK, t. 163, Warszawa 2015.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 roku w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. 2020 poz. 491).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 roku zmieniającego rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Dz.U. 2020 poz. 522).
- Sikora J., *Agroturystyka. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*, C. H. Beck, Warszawa 2012.
- Smoleńska O., *Specjalizacje rekreacyjne w ofercie agroturystycznej Wielkopolski*, [w:] *Innowacyjność w turystyce wiejskiej a nowe możliwości zatrudnienia na obszarach wiejskich*, red. W. Kamińska, PAN KPZK, t. 163, Warszawa 2015.
- Sznajder M., Przezbórska L., *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.

Netografia

- Gospodarstwo Agroturystyczne Gajki*, <http://www.gajki.prv.pl/> [11.07.2020].
- Kluki – niezwykle miejsca ukryte przed światem*, <https://pomorskie.naszemiasto.pl/kluki-niezwykłe-miejsce-ukryte-przed-swiatem/ga/c8-3792434/zd/21037016> [14.07.2020].
- Koronawirus w Europie. Dokąd mogą się wybrać Polacy?*, <https://podroze.onet.pl/aktualnosci/otwarciem-granic-w-dobie-koronawirusa-lista-krajow-gdzie-mozna-wyjechac/2nqmj86> [11.07.2020].
- Ministerstwo Rozwoju, Pracy i Technologii*, www.gov.pl/web/rozwoj [4.07.2020].
- Oto jak wygląda spustoszenie, które uczynił nam koronawirus*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/gospodarka-polski-w-marcu-2020-r-po-uderzeniu-koronawirusa/2dgm9x> [7.07.2020].
- Słomski D., *Recesja najgłębsza od czasów transformacji. To scenariusz głównego ekonomisty resortu finansów*, <https://www.money.pl/gospodarka/recesja-najglebsza-od-czasow-transformacji-to-scenariusz-glownego-ekonomisty-resortu-finansow-6503992767109249a.html> [10.07.2020].
- PGR-Y: echo likwidacji*, <https://biznes.interia.pl/gospodarka/news-pgr-y-echo-likwidacji,nld,3632577> [10.07.2020].
- Ranczo pod Liwoczem*, <http://ranczoliwocz.pl/> [14.07.2020].
- Raport zakażeń koronawirusem (SARS-CoV-2)*, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/wykaz-zarazen-koronawirusem-sars-cov-2> [11.07.2020].
- Wakacje na wsi. „Dużo ludzi pyta o samodzielne domki”*, <https://tvn24.pl/biznes/z-kraju/wakacje-2020-gospodarstwa-agroturystyczne-na-wsi-popularne-wsrod-polakow-4607956> [10.07.2020].
- Wprowadzamy stan epidemii w Polsce*, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/wprowadzamy-stan-epidemii-w-polsce> [10.07.2020].
- Wykorzystanie turystycznych obiektów noclegowych w I kwartale 2020 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/wykorzystanie-turystycznych-obiektow-noclegowych-w-i-kwartale-2020-roku,6,17.html> [7.07.2020].

Streszczenie

Celem niniejszego opracowania jest zbadanie perspektyw potencjalnego wzrostu atrakcyjności oferty gospodarstw agroturystycznych w warunkach zaistniałych w marcu i kwietniu 2020 roku, gdy władze państwowe wprowadziły ograniczenia w funkcjonowaniu ludności spowodowane panującą pandemią choroby COVID-19 wywołanej przez koronawirusa SARS-CoV-2.

W artykule opisano badanie, które wykazało, że znaczny odsetek ankietowanych zmienił swoje dotychczasowe preferencje wypoczynku, zdecydowanie wiążąc je z urlopem w kraju, najlepiej w lokalizacjach oddalonych od skupisk ludzkich i zapewniających odwiedzającym maksimum bezpieczeństwa. Warunki te spełniają zwłaszcza gospodarstwa agroturystyczne, które mogą zaoferować spędzenie wolnego czasu w kameralnym gronie, nierzadko nawet bez obecności gospodarzy, bez bliskiego sąsiedztwa innych osób, w poczuciu obcowania z przyrodą i z dala od gwarnych ośrodków miejskich.

Słowa kluczowe: agroturystyka, gospodarstwa agroturystyczne, pandemia, bezpieczeństwo, turystyka, oferta gospodarstwa

Abstract

The aim of this research is to study perspectives of potential increase in attractiveness of agrotourism farms in conditions which occurred in March and April 2020 when Polish government introduced limitations in people functioning due to COVID-19 pandemic. In the face of the pandemic, a significant percentage of the respondents changed their previous preferences for recreation, definitely linking them with rest in the country, preferably in locations distant from human gatherings and ensuring maximum safety for the guests. These conditions are met especially by agritourism farms, which can offer spending free time in an intimate circle, often even without the presence of the hosts, without the close proximity of other people, in a sense of communion with nature and in isolation from bustling urban centers.

Keywords: agritourism, agritourism farms, pandemic, safety, tourism, farm offer

NOTKA O AUTOR

Dr inż. Marzena Kacprzak, pracownik SGGW w Warszawie; adiunkt w Katedrze Polityki Rozwoju i Marketingu; zainteresowania badawcze: turystyka wiejska, agroturystyka, rynek pracy, efektywność usług doradczych, rozwój usług turystycznych w regionie.

Marta Paszkowska, absolwentka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego oraz studiów podyplomowych na kierunku rolnictwo dla absolwentów nierolniczych studiów wyższych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Zainteresowania: ekologia, agroturystyka i turystyka indywidualna. Miłośniczka przyrody i życia w zgodzie z naturą.